

Algoritm ja algoritmide keerukus

Algoritm on protsess, millega täidetakse mingi ülesanne. Iga arvutiprogramm tugineb algoritmile. Et algoritmist kasu oleks, peab ta lahendama piisavalt üldise ja hästi kirjeldatud probleemi. Algoritm peab määrama täpselt kõik sisendi isendid ning kirjeldama vastavad väljundid. Algoritmi moodustavad sammud, mis muudavad sisendi isendi väljundiks. Mis on sisendi isendid? Näiteks sorteerimisel võib olla isendiks konkreetne arvude jada.

Algoritmi mõiste

Algoritm on lõplik käskude (ingl *instruction*) hulk, mis annab täpse operatsioonide järjestuse mingi probleemide klassi lahendamiseks. Arvutiteaduses on algoritm meetod probleemi lahendamiseks (ingl *problem solving*), mida saab realiseerida arvutiprogrammi abil.

Algoritm on ülesande lahendamiseks täpselt määratletud reeglite lõplik korrastatud kogum (Infotehnoloogia sõnastik EVS-ISO/IEC 2382-1:1998).

Tavapärase näide probleemist on sorteerimine:

Sisend: võtmete jada n võtmest $a_1 \dots a_n$

Väljund: Ümberjärjestatud võtmed, nii et $a_1 \leq a_2 \leq \dots \leq a_{n-1} \leq a_n$

Algoritm annab sammud, kuidas sisendist soovitud väljund / tulemus (näiteks võtmed mittekahanevas järjestuses) saadakse. Sorteerimise jaoks on võimalikke algoritme mitu. Enamus on piisavalt üldsed, et sorteerida nii arv- kui tekstandmeid. Samuti peab sorteerimisalgoritm andma õige tulemuse, kui andmed on juba järjestatud, kui esinevad korduvad väärtused jne.

Algoritmi saab täpselt kirjeldada erinevaid vahendeid kasutades – visuaalselt graafilises keeles (nt vooskeem, ingl *flowchart*), pseudokeeles, programmeerimiskeeles kui ka inimkeeles. Oluline on, et kirjeldus oleks täpne ja üheselt mõistetav.

Algoritm peab olema määratud nii täpselt, et seda suudaks täita isegi arvuti. Kuna algoritm peab olema praktiliselt täidetav, siis lisandub veel üks nõue - täidetavaid samme peab olema lõplik arv (aga see arv võib olla üsna suur). Algoritm peab lahendama ülesande / probleemi õigesti kõigi lubatud sisendandmete korral.

Algoritmi omadused

Algoritmi omadused D. Knuthi järgi (The Art of Computer Programming, vol 1 Fundamental Algorithms):

Sisend (ingl *input*) algoritm peab saama sisendväärtusi kindlaksmääratud hulgast.

Väljund (ingl *output*) algoritm peab andma väljundväärtused kindlaksmääratud sisendväärtuste kogumi põhjal. Väljundväärtused on probleemi lahendus.

Lõplikkus (ingl *finiteness*) mis tahes sisendi korral peab algoritm lõpetama töö pärast lõpliku arvu sammude järel.

Määratletus (ingl *definiteness*) Kõik algoritmi sammud peavad olema täpselt määratletud. Iga algoritmi käsk peab olema selge ja üheselt mõistetav.

Toimivus (ingl *effectiveness*) viitab algoritmi võimele toota piiratud aja jooksul järjepidevalt ja täpselt mõtestatud ja õigeid tulemusi kõigi võimalike kehtivate sisendite korral.

Lisaks on olulised algoritmi omadused **tõhusus** (ingl *efficiency*) ja **õigsus** (ingl *correctness*). Hea algoritm peab olema kergesti realiseeritav. Need hea algoritmi omadused on tihti omavahel vastuolus - tõhusat algoritmi ei pruugi olla lihtne realiseerida.

Algoritm on **õige** (ingl *correct*), kui kõigi sisendite korral, mis algoritmi kirjeldusele vastavad, lõpetab ta töö ja annab tulemuse, mis rahuldab ülesande tingimusi. Öeldakse, et algoritm lahendab arvutusülesande.

Algoritmi tõhususele tuleb samuti tähelepanu pöörata. Algoritmi tõhususe all mõistetakse tihti seda, et algoritm peab töötama teatud aja piires. Algoritmi optimeerimine pole alati kerge ja seetõttu tuleb programmist üles leida see koht, mis tegelikuks pudelikaelaks on (tihti ca 10% koodist). Just viimase kallal tasub vaeva näha, mitte ülejäänud 90% koodi

kallal. Kui algoritmi töötamise kiirus aga oluline pole, siis ei tasu ka tema kallal liigselt vaeva näha. Et erinevate lahenduste erinev tõhusus nähtavaks muutuks, pole tihti probleemi mahtu (enamasti algandmete hulka) väga suureks vaja ajadagi.

Algoritmi tööaeg ja keerukus

Enamasti on sama tulemuse saavutamiseks võimalik rakendada mitut erinevat algoritmi ja tekib kindlasti küsimus, millist algoritmi eelistada. Kuni probleem on väike, ei ole otsuse tegemise alused olulised. Kui aga programm peab lahendama suure probleemi (või hästi palju keskmises mahus probleeme), siis tuleb hoolikalt mõelda algoritmi peale, täpsemalt sellele, kui palju ta aega kulutab ja kui palju mälu vajab.

Probleemi suuruse all tuleb mõista ennekõike töödeldavate andmete hulka.

Juhul, kui algoritm/programm on ise väljatöötatud, tuleb seda kriitilise pilguga hinnata – kas probleemi mahu (töödeldavate andmete hulga) suurenedes kasvab programmi tööaeg mõistlikes piirides. Otsuse langetamiseks tuleb algoritmi mingil viisil hinnata. Parameetritest, mille järgi hinnata algoritmi headust (kasutatava ressursi suurust), on olulisemad kaks:

- vajatava mälu hulk;
- töötamise kiirus, täpsemalt tööks kuluv aeg.

Hoolimata arvutite arenemisest ja kiiremaks muutumisest võib tõsisemate majanduslike, teaduslike jm probleemide lahendamine neile endiselt üle jõu käia. Investeering uude arvutisse võib töökiirust tõsta 10 .. 100 korda, samal ajal kui efektiivsema algoritmi rakendamine suurte andmehulkade korral vähendab tööaega tuhandeid kordi. Igal juhul tuleb kasutada arvutiressurssi targalt ja kokkuhoidlikult.

Algoritmide hindamiseks tuleb uurida nende tööd ja luua selleks sobilik abstraktsioon. Selleks kasutatakse **hüpoteetilist arvutimudelit** (ingl *hypothetical computer, Random Access Machine (RAM)*), mille omadused on järgmised:

- Kõik lihtoperatsioonid (+, -, *, if, =) loetakse võrdseteks ja tähendavad ühte sammu.
- Tsükkel ja funktsiooni töö ei ole lihtoperatsioonid, vaid need koosnevad mitmest sammust - 1000 arvu sorteerimine ei saa mitte kuidagi olla üks lihtoperatsioon ehk samm. Tsükli sammude arv tuleb määrata arvestades tsükli korduste arvu.
- Iga pöördumine mälu poole on samuti üks samm. Hüpoteetiline arvuti ei tee vahet, kas infoüksus on mälus või kettal.

Algoritmi hindamiseks arvutatakse välja tehtavate sammude arv. Ja ei lasta ennast häirida sellest, et ka tavalised tehted kulutavad aega erinevalt. Kui mudel ajada liiga keeruliseks, muutub tüliliks tema kasutamine.

Algoritmide analüüs

Algoritmide analüüs (ingl *analysis of algorithms*) on informaatika haru, mille aineks on algoritmi oluliste karakteristikute määramine. Analüüsiga leitakse algoritmi arvutuslik keerukus, st leitakse tema aja-, mälu ja muu ressursi vajadus, mis on tarvilik tema käivitamiseks.

Algoritmi tööaega ei saa lihtsalt sekundites fikseerida, sest:

- a) arvutid töötavad erineva kiirusega;
- b) töödeldavate andmete hulk on erinev;
- c) tegelik tööaeg sõltub ka programmeerimiskeelest ja kompilaatori poolt tekitatud masinkoodi käskudest.

Mida rohkem on andmeid, seda rohkem tööd ehk samme tuleb nende töötlemiseks teha.

Algoritmide keerukusprobleemidega tegeleb vastav teadus - **arvutuslik keerukusteooria** (ingl *computational complexity theory*), mille loojateks on Juris Hartmanis ja Richard Stearns.

Algoritmi efektiivsust võib hinnata erinevate ressursside kasutamise seisukohalt. Kõige levinum on algoritmi alusel koostatud programmi tööaja hindamine - seda tüüpi analüüsi nimetatakse algoritmi **ajalise keerukuse** (ingl *time complexity*) uurimiseks. Sageli on vaja hinnata ka programmi tööks kasutatava mälu mahtu - seda nimetatakse algoritmi **mahulise keerukuse** (ingl *space complexity*) uurimiseks. Muude ressursside hindamise vajadust tuleb praktikas oluliselt harvem ette.

Algoritmi tööaega (ingl *running time*) mõõdetakse tehtavate sammude arvuga (hüpoteetilisel arvutil). Algoritmi analüüsimisel uuritakse algoritmi tööaega mingi algandmete hulga puhul. Leitakse funktsioon, mis iseloomustab algandmete hulga seotust sammude arvuga. Algoritmi tööaja hindamist nimetatakse ka algoritmi **keerukuse** (ingl *complexity*) hindamiseks. Keerukus määratakse funktsioonina algandmete hulgast N .

Sõltuvalt algandmete iseloomust saab määrata:

- **tööaja ehk keerukuse halvimal juhul** (ingl *worst-case running time / complexity*) – maksimaalne võimalik sammude arv, mis on vajalik tulemuse saavutamiseks N algandme korral. Selle teadmine annab kindluse, et enam hullemaks minna ei saa (näiteks otsimisel tehakse kõige rohkem samme siis, kui otsitav puudub).
- **tööaja ehk keerukuse parimal juhul** (ingl *best-case running time / complexity*) – minimaalne võimalik sammude arv tulemuse saavutamiseks N algandme korral. Selle näitajaga ei ole üldiselt midagi kasulikku pihta hakata, sest hinnang on liialt optimistlik (näiteks otsimisel on otsitav massiivis esimene).
- **tööaja ehk keerukuse keskmisel juhul** (ingl *average-case running time / complexity*) – keskmine sammude arv N algandme korral.

Ehkki halvima ja parima keerukuse vahe võib olla väga suur, arvestatakse siiski enim halvima juhuga. See garanteerib, et hullemaks minna ei saa ning halbu või halbadele lähedasi juhte esineb kõige sagedamini.

Järgnevad koodilõigud lahendavad otsimisülesande: kas otsitav väärtus paikneb massiivis, kasutades selleks lineaar- ehk järjestotsingut (ingl *sequential search*).

```
found = 0;
for (i = 0; i < N; i++) {
    if (numbers[i] == item) {
        found = 1;
    }
}
```

Koodinäide 1 Lineaarotsing for-tsükliga

```
found = 0;
i = 0;
while (found != 1 && i < N) {
    if (numbers[i] == item) {
        found = 1;
    }
    else
        i++;
}
```

Koodinäide 2 Lineaarotsing while-tsükliga

- Milles seisneb nende algoritmide erinevus?
- Kas erinevate algandmete puhul on nende algoritmide tööaeg erinev? Kui jah, siis kuidas see avaldub?
- Milline algandmete komplekt on halvim variant kummagi algoritmi jaoks ning milline on parim?

Algoritmi keerukuse hindamiseks tuleb loendada sammud, mida algoritm oma töötamise ajal teeb. Elementaaroperatsiooni ehk sammu määramisest oli juttu eespool hüpoteetilise arvuti kirjelduses.

Vaatame näitena lisamissorteerimist ehk pistemeetodit (ingl *insertion sort*). Täpsemat selgitust algoritmi kohta saab lugeda sorteerimise materjalidest, kuid pseudokoodi uurides saab siiski üldise pildi. Iga lause kõrval on korduste arv ehk mitu korda lauset täidetakse. Mõnikord määratakse ka hüpoteetilised konstandid (c_1, c_2 jne), mis kirjeldavad iga käsu erinevat aega. Kuid hüpoteetilises arvutis on üldistatud kõik sammud samale ajale. Eeldame, et sorteeritava massiivi suurus (sisendandmete hulk) on n . While-tsükli keha korduste arvu (mitu kohta arv massiivis ettepoole tõstetakse) on raske määrata, sest see sõltub otseselt andmetest. Vastavaks operatsioonide arvuks on kirjutatud t_j .

Insertion_Sort(A)	mitu korda
for j = 2 to Length(A)	n
k = A[j]	n-1
i = j - 1	n-1
while i > 0 and A[i] > k	j=2 to n sum(t_j)
A[i+1] = A[i]	j=2 to n sum(t_j-1)
i = i - 1	j=2 to n sum(t_j-1)
A[i+1] = k	n-1

Algoritm ja algoritmide keerukus

Halvimal juhul (massiiv on järjestatud kahanevalt) tähendab t_j elemendi j jaoks tema võrdlemist elementidega $A[1]$ kuni $A[j-1]$, millest saab leida sammude arvu aritmeetilise jada summa valemeid kasutades:

j elemendi töötlemiseks: $n * (n+1) / 2 - 1$

$j-1$ elemendi töötlemiseks: $n * (n-1) / 2$

Valem algoritmi tööaja arvutamiseks halvimal juhul sõltub sorteeritavate elementide arvust n ja on järgmine:

$T(n) =$

$= n + (n-1) + (n-1) + (n(n+1)/2 - 1) + (n(n-1)/2) + (n(n-1)/2) + (n-1) =$

$= C_1 * n^2 + C_2 * n - C_3$

Teisendussamme on vahel tunduvat rohkem, aga tulemuseks saadud funktsioon $T(n)$ on ruutfunktsioon, nagu $T(n) = an^2 + bn + c$,

kus a , b ja c on määratud erinevate sammude korduste arvudega.

Toodud hinnang on ligikaudne (me ei tea midagi täpsemat C_i -de kohta), seega ei tee paha lihtsustamiseks seda veelgi ligikaudsemaks muuta. Sel juhul jääb alles vaid n i kõige kõrgem aste (antud juhul n^2), mis määrabki algoritmi järgu. Arvesse ei võeta ka kordajaid, mis konkreetsest arvutist sõltuvad.

Asümptootiline hinnang algoritmi tõhususele / keerukusele

Võib rääkida algoritmi töökiirusest ning selle seosest probleemi mõõduga N (andmete hulgaga). St on erinevad funktsioonid $T(N)$, mis algoritmi töökiirust iseloomustavad (N , N^2 , $\log N$ jne).

Probleemid programmi tööajaga tekivad tavaliselt siis, kui töödelda tuleb suuri andmehulki. Seega on vaja uurida justnimelt seda, kuidas algoritm (programm) hakkab käituma siis, kui andmete hulk on suur ja kasvab veelgi. Sellist tegevust nimetatakse algoritmi **asümptootiline keerukuse** (ingl *asymptotic complexity*) hindamiseks. Uuritakse ja analüüsitakse algoritmi **keerukusfunktsiooni kasvukiirust** (ingl *growth*). Sisuliselt näitab programmi aluseks oleva algoritmi keerukusfunktsiooni kasvukiirus, kuidas muutub (kasvab) programmi tööaeg (või ka mõne muu ressursi vajadus), kui töödeldavate andmete hulk kasvab.

Funktsiooni käitumise asümptootiline hinnang on tegelikult matemaatikasse kuuluv mõiste ja sellega väljendatakse funktsiooni väärtuse muutumise üldist trendi funktsiooni argumendi lähenemisel mingile konkreetsele väärtusele või lõpmatusale, ja sellega kaasnevaid funktsiooni väärtuse piire. Hinnanguid ja vastavaid tähistusi on mitu. Meid huvitab funktsiooni kasvamise **asümptootiline ülemine piir** (ingl *asymptotic upper bound*). Seda tähistatakse suure O -tähisega (nn *Big O notation, order-of-magnitude*). Hinnang on ligikaudne ja seotakse funktsioonis esineva kõige kõrgema astmega. Hinnang kehtib N -i piisavalt suurte väärtuste korral.

Ametlik definitsioon asümptootilisele ülemisele piirile (Big Oh) on järgmine:

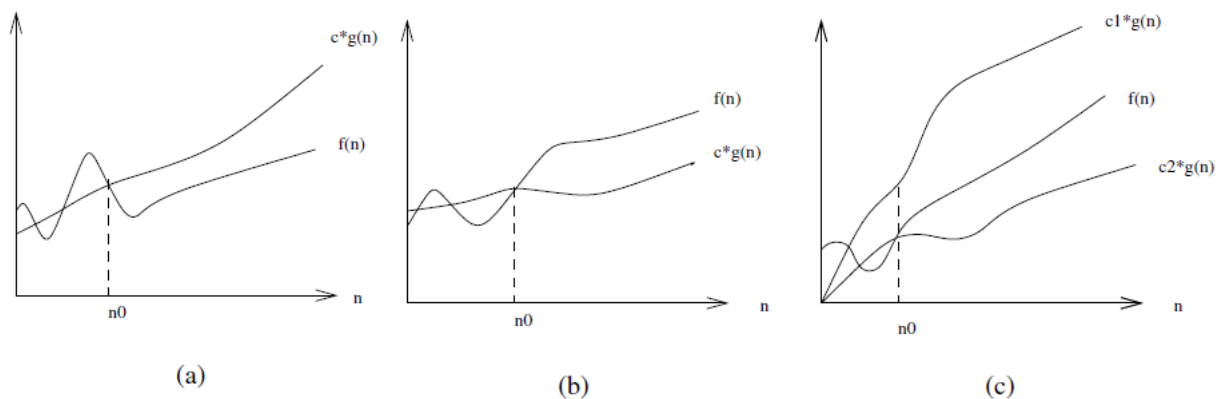
Funktsioon $f(N) = O(g(N))$ tähendab, et $c * g(N)$ on $f(N)$ väärtuste ülemine piir. On olemas konstandid C ja N_0 , nii et $f(N) < c * g(N)$ kõigi N jaoks, kui $N > N_0$

St mängu võetakse veel üks konstant C , mille abil

- püütakse kaotada sammude väljaarvutamisel tekkivad vead (näiteks N -i madalamate astmete kaotamise läbi)
- püütakse likvideerida vead, mis tekivad algoritmi analüüsidest ebaoluliste lausete vahelejätamise tõttu
- võimaldatakse klassifitseerida algoritmid tööaja ülemise piiri järgi keerukusklassidesse.

N_0 väljendab seda, et algoritmi analüüsimisel ei paku huvi olukorrad, kus andmete hulk on väike: meid ei huvita, kuidas läheb algoritmil 10 arvu sorteerimisega, kui oluline on 100 000 arvu sorteerimine.

Lisaks kohtab kirjanduses kreeka tähega oomega tähistatud funktsiooni $\Omega(N)$, mis kirjeldab funktsiooni väärtuse alumist piiri ning kreeka tähega theeta tähistatud funktsiooni $\Theta(N)$, mis kirjeldab nii ülemist kui alumist piiri.

Joonis 1: Funktsioonid Big O (a), Ω (b) ja Θ (c) (S. Skiena, Algorithm Design Manual)

Algoritmide põhilised keerukusklassid

Et algoritmi tööaega hinnata, on vaja tähelepanu pöörata kasutatavatele keelekonstruktsioonidele – st algoritmi või programmi struktuurile. Paljude nõ tunnistatud algoritmide kohta on nende keerukusklassid määratud ja nendest lähtudes saab hinnata algoritmi sobivust konkreetsetes olukordades.

Järgnevas loetelus on peamised ja üksteisest rohkem eristuvad keerukusklassid, kuid toodud loetelu ei ole lõplik. Kokkuleppeliselt peetakse logaritmi all silmas kahendlogaritmi ehkki suurusjärgu mõttes ei ole olulist vahet, millisel alusel logaritmi leida. Tähistustes võib kohata kirjaviisi \log kui ka \lg .

$O(1)$ – **konstantne keerukus**. Algoritmi tööaeg ei sõltu andmete hulgast. Samamoodi ei sõltu tööaja kasv ka andmehulga kasvust. Kõiki programmi lauseid täidetakse üks kord. Lahendamiseks on tihti olemas valem.

$O(\log n)$ – **logaritmiline keerukus**. Algoritmi tööaeg (sammude arv) on logaritmilises sõltuvuses andmete hulgast ning sammude arv suureneb andmehulga kasvades üpris aeglaselt. Näiteks kui andmehulk N kasvab N korda (N^2), siis $\lg N$ kasvab vaid 2 korda. Ülesande lahendamisel jõutakse tulemuseni samm haaval liikudes samal ajal andmehulka pidevalt vähendades ehk probleemi mõõt väheneb pidevalt kordades. Tüüpiliseks näiteks on kahendotsing, kus iga järgmise võrdlemisega (sammuga) väheneb läbivaatamist vajav andmehulk kaks korda.

$O(N)$ – **lineaarne keerukus**. Algoritmis on vaja iga andmelementi korra töödelda (tüüpiliselt ühe korra, kuid korduste arv võib olla ka suurem, st samu andmeid võib olla vaja mitu korda läbi vaadata - see korduste arv ei sõltu aga andmete arvust). Sammude arv on N . Andmehulga suurenemisel kasvab lineaarselt ka algoritmi tööaeg: kui andmehulk kasvab 2 korda, kasvab ka tööaeg 2 korda. Näited: lineaarotsing, maksimumi ja miinimumi leidmine, keskmise arvutamine.

$O(n \cdot \log n)$ – **lineaariline keerukus**. Kui see õnnestub saavutada ruutkeerukuse asemel $O(N^2)$, on võit märkimisväärne. Silmaga peale vaadates pole alati lihtne tuvastada, kas selline keerukus on saavutatud. Tavaliselt tähendab seda, et lineaarses algoritmis $O(N)$ on $O(\log n)$ algoritm. Algoritm lahendab probleemi seda kõigepealt väiksemateks osadeks tükeldades (nagu logaritmilise keerukuse korral), kõik nn alamprobleemid ära lahendades ning pärast kogu lahenduse kokku saamiseks alamprobleemide lahendused ühendades. Näited: sorteerimine kuhjaga (ingl *heap sort*), kiirsorteerimine (ingl *quicksort*) ja mestimisega sorteerimine (ingl *merge sort*).

$O(N^2)$ – **ruutkeerukus**. Sellises algoritmis N elementi N korda. Materjalis varem käsitletud lisamissorteerimine kuulub nimelt sellesse keerukusklassi. Võib arvestada nii, et andmehulga kasvamisega N korda suureneb tööaeg N^2 korda. Või teistpidi vaadatuna – N elementi töötlemiseks on vaja teha N^2 sammu. Enamasti on selles algoritmis kaks tsüklit üksteise sees ja mõlemad sõltuvad algandmete hulgast. Lisaks nimetatud lisamissorteerimisele kuuluvad siia veel mitmed lihtsamad sorteerimisalgoritmid, aga ka mitmed graafialgoritmid.

$O(N^3)$ – **kuupkeerukus**. Tüüpiliselt on sellises algoritmis kolm tsüklit üksteise sees, mis kõik sõltuvad algandmete hulgast. Sobilik pigem väikeste andmehulkade korral. Näiteks kahe maatriksi korrutamine.

$O(2^N)$ – **eksponentsiaalne keerukus**. Väike arvutus ütleb, et sellise klassi algoritmis tehakse N elemendi töötlemiseks palju tööd ning andmete hulga suurenemisel on aja kasv märgatav. Näiteks kui $N=10$ on töötlussammude arv suurusjärgus 1000, andmehulga kasvamisega 2 korda kasvab töötlussammude arv 1 000 000-ni. Sama juhtub algoritmi tööajaga. Ebapraktiline algoritm. Sellised on tihti jõumeetodil lahendused, parima tulemuse leidmiseks kõigi variantide täisläbivaatused. Kasutatav harva ja väikese andmemahu korral.

Algoritm ja algoritmide keerukus

$O(N!)$ – **faktoriaalne keerukus**. Selline funktsioon tekib näiteks kõigi permutatsioonide leidmisel

Tee vahet järgneval

Algoritmi alusel koostatud programmi tegelik tööaeg ja tõhusus sõltub andmete hulgast, protsessori kiirusest, arvutist, kompilaatorist, ...

Algoritmi keerukus on hinnang sellele, kuidas algoritmi poolt esitatavad nõudmised ajale muutuvad näiteks siis, kui probleemi mõõt ehk andmete hulk kasvab.

Keerukus mõjutab jõudlust, mõjutab tööaega.

Kui andmemaht kasvab, jääb algoritmi keerukus ikka samaks, ehkki tööaeg kasvab.